

ТЕРНОПІЛЬСЬКА АКАДЕМІЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

БИДИК АЛЛА ГЕННАДІВНА

УДК 338.43.431.4

**ПІДВИЩЕННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
ВИРОБНИЦТВА В АПК**

Спеціальність 08.07.02 – економіка сільського господарства і АПК

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Тернопіль – 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі аграрного бізнесу Інституту продовольчого бізнесу Тернопільської академії народного господарства Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор
Стельмащук Антон Михайлович,
Тернопільська академія народного господарства,
завідувач кафедри аграрного бізнесу

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент УААН
Малік Микола Йосипович,
Інститут аграрної економіки УААН,
завідувач відділу підприємництва

кандидат економічних наук, доцент
Кадюк Зіновій Степанович,
Львівський державний аграрний університет,
доцент кафедри інформаційних технологій

Провідна установа: Державний агроекологічний університет
Міністерства аграрної політики України,
кафедра менеджменту організацій, м. Житомир

Захист відбудеться 5 лютого 2004 р. о 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.082.01 у Тернопільській академії народного господарства за адресою: 46004, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11, аудиторія 1219.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Тернопільської академії народного господарства за адресою: 46004, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11.

Автореферат розісланий 3 січня 2004 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук

Б.П. Адамик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний стан економіки нашої країни вимагає створення необхідних умов для забезпечення зростання конкурентоспроможності всіх її сфер, зокрема, агропромислового виробництва, де виробляється 90% продовольчої продукції, близько 35% валового внутрішнього продукту. Чим вища конкурентоспроможність суб'єктів аграрного ринку, тим вища ефективність їх господарської діяльності. Тому підвищення конкурентоспроможності виробництва в АПК має стати одним з найважливіших пріоритетів агропромислової політики України.

Дослідження проблеми конкурентоспроможності постійно проводилося у розвинутих країнах. Теоретичним надбанням є наукові праці економістів-дослідників різних часів: А. Сміта, Д. Рікардо, А. Курно, Е. Хекшера, Б. Оліна, Дж. Робінсон, Е. Чемберліна, П. Сраффи, Ф. Еджуорта, А. Лернера, Ф. Хайека, М. Портера, І. Ансоффа, А. Томпсона, А. Юданова, Г. Азоева та інших. Світові результати дослідження проблеми конкурентоспроможності неможливо автоматично і в повному обсязі впровадити у вітчизняну економіку, оскільки мають місце різні умови і рівні її розвитку.

Україна перебуває на етапі становлення ринкової економіки і відповідно вивчення проблеми конкурентоспроможності знаходиться у зародковому стані. Перші результати дослідження даної проблематики оприлюднені в наукових роботах вітчизняних економістів-дослідників В. Андрійчука, П. Гайдуцького, З. Кадюка, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, О. Онищенко, Б. Пасхавера, П. Саблука, А. Стельмашука, В. Трегобчука, О. Шпичака та інших.

Не вирішеними залишаються проблеми: диспаритету цін на матеріально-технічні ресурси для сільського господарства і продукцію його виробництва; об'єктивних міжгалузевих розподільчих відносин у сфері виробництва, заготівлі та переробки сільськогосподарської продукції; створення повноцінної ринкової інфраструктури АПК для матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва та збуту його продукції; ефективного державного регулювання і фінансової підтримки розвитку сільського господарства й інші, що сприяють підвищенню конкурентоспроможності аграрної економіки.

Народногосподарська важливість вирішення проблеми підвищення рівня конкурентоспроможності виробництва в АПК і недостатнє її вивчення в Україні зумовили вибір теми дисертаційної роботи, мету, структуру та напрямки дослідження і визначають її актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану комплексної науково-дослідної теми кафедри аграрного бізнесу Тернопільської академії народного

господарства “Розробка організаційно-технологічних і фінансово-економічних засад раціонального розвитку та ефективного функціонування підприємницьких структур АПК в умовах становлення ринкових відносин” (державний реєстраційний номер 0101U002360). Особисто автором виконано підрозділ “Економічна діагностика та оцінка конкурентоспроможності виробництва в АПК”.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є обґрунтування теоретичних і методологічних основ та прикладних аспектів формування конкурентоспроможності виробництва в АПК, розробка шляхів її підвищення, спрямованих на забезпечення ефективного розвитку галузі.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі основні завдання:

- дослідити соціально-економічну сутність конкуренції і конкурентоспроможності як економічних категорій та сформулювати визначення сутності поняття “конкурентоспроможність виробництва в АПК”;
- визначити структуру конкурентного середовища і механізм функціонування чинників конкурентних переваг агропромислового виробництва;
- провести економічну діагностику ресурсного потенціалу, фінансово-економічного стану та рівня конкурентоспроможності виробничих структур АПК;
- розрахувати техніко-економічні параметри інноваційно-інвестиційного забезпечення інтенсифікації агропромислового виробництва;
- обґрунтувати складові елементи і механізм функціонування ринкової інфраструктури в АПК;
- сформулювати основні напрямки удосконалення міжгалузевих економічних відносин і ціноутворення в АПК;
- розробити механізм державного регулювання і підтримки конкурентоспроможного розвитку сільського господарства.

Об'єктом дослідження є організаційно-економічний механізм забезпечення конкурентоспроможності виробничих структур АПК і їх продукції.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні, методичні та прикладні аспекти підвищення конкурентоспроможності виробництва в АПК.

Методи дослідження. Дослідження проведено із застосуванням діалектичного та системного підходу до вивчення економічних процесів, використанням законодавчих і нормативних актів органів державної влади України з питань розвитку АПК, праць вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем конкуренції, конкурентоспроможності виробництва.

У процесі роботи застосовувалися такі методи економічних досліджень: системно-структурний, що використовувався при оцінці ресурсного потенціалу конкурентоспроможності підприємств; абстрактно-логічний, котрий застосовувався при визначенні чинників конкурентних

переваг підприємств; порівняльний і балансовий, на основі чого здійснювалася економічна діагностика підприємств; статистичних групувань і кореляційно-регресійного аналізу, за допомогою яких досліджувався зв'язок між чинниками конкурентних переваг і конкурентоспроможністю аграрних підприємств; графічний, експертних оцінок та інші, що використовувалися при прогнозуванні подальшого розвитку аграрного виробництва.

Інформаційною базою дослідження були законодавчі та нормативні акти Верховної Ради та Уряду України, офіційні матеріали Державного комітету статистики України, Міністерства аграрної політики України, Міністерства екології та природних ресурсів України, матеріали регіональних органів управління АПК, первинна документація сільськогосподарських підприємств і зведені дані статистичної звітності по районах Тернопільської області, наукові джерела.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретичних та методичних основ ефективного функціонування механізму конкурентоспроможності аграрних підприємств як системи важелів та методів управління ефективністю виробництва з урахуванням державного регулювання і підтримки та інших чинників сталого розвитку сільського господарства в ринкових умовах.

Основні положення наукової новизни результатів дослідження полягають у наступному:

- уточнено сутність поняття "конкурентоспроможність виробництва в АПК" через виокремлення трьох складових – "конкурентоспроможність продукції", "конкурентоспроможність підприємств", „конкурентоспроможність виробництва”, що в сукупності становлять систему якісних економічних параметрів, враховують галузеву специфіку та відповідають вимогам ринку;
- визначено методичні підходи щодо створення системи ефективного функціонування і механізму підвищення конкурентоспроможності виробництва в АПК у ринкових умовах, котрі враховують особливості сільського господарства (імовірнісний і сезонний характер виробництва, низьку оборотність обігових коштів) та організаційно-економічні чинники його ефективного розвитку (паритет цін, ресурсний потенціал);
- розраховано оптимальні параметри технічного оснащення сільського господарства, що забезпечують беззбиткове використання і нормативну прибутковість технічних засобів, сприяють підвищенню технологічного рівня виробництва, зростанню його продуктивності та конкурентоспроможності;
- обґрунтовано механізм формування і функціонування ринкової інфраструктури АПК на базі біржової системи, основою якої є низові ланки – агроторгові доми, мережа регіональних маркетингово-збутових центрів, що забезпечують повноцінне сервісне обслуговування виробництва, раціональне просування продукції від

виробника до споживача, при якому скорочуються втрати продукції, зберігаються її споживчі якості та рівень конкурентоспроможності;

- внесено пропозиції щодо удосконалення системи ціноутворення у міжгалузевих відносинах між виробництвом, заготівлею і переробкою сільськогосподарської продукції, в основі яких використана концепція ціни виробництва, обчислена за нормою прибутку на одиницю ресурсів з урахуванням оборотності обігових засобів і забезпечення відшкодування витрат;
- розроблено рекомендації щодо удосконалення механізму державної підтримки аграрного виробництва за рахунок використання прямих дотацій сільському господарству через систему ціноутворення, що охоплює всі вартісні складові відтворювального процесу, забезпечує прогнозовані темпи оновлення і розвитку виробництва;
- запропоновано інноваційну модель розвитку АПК, котра передбачає формування на державному рівні механізму фінансової підтримки впровадження досягнень науково-технічного прогресу, спрямованого, з одного боку, на стимулювання безпосередньо інноваційних процесів, а з іншого – на створення сприятливого економічного клімату для новаторської діяльності, що в сукупності забезпечить підвищення конкурентоспроможності виробництва в АПК.

Практичне значення одержаних результатів полягає у виробничій спрямованості теоретико-методологічних розробок, можливості підвищення конкурентоспроможності виробництва в АПК за рахунок використання системи організаційно-економічних чинників і державних регуляторів сталого розвитку сільського господарства в ринкових умовах. Висновки та пропозиції, отримані в процесі дослідження, сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності виробництва в АПК.

Отримані результати дисертаційного дослідження використовуються у навчальному процесі кафедри аграрного бізнесу Тернопільської академії народного господарства при викладанні дисциплін “Економічна діагностика підприємств”, “Економіка та організація інноваційної діяльності” (довідка № 128-06/417 від 21.01.2003 р.).

Розроблені пропозиції щодо підвищення конкурентоспроможності виробництва в АПК використано Тернопільським управлінням сільського господарства та продовольства облдержадміністрації при підготовці прогнозних показників розвитку агропромислового комплексу області (довідка № 10-4/25-9 від 20.01.2003 р.), а також агропромисловими формуваннями Чортківського району Тернопільської області для проведення їх економічної діагностики, санації і обґрунтування стратегії діяльності (довідка № 46 від 30 січня 2003 р.).

Результати дослідження можуть бути також використані регіональними центрами наукового забезпечення агропромислового виробництва при розробці економічних, еколого-економічних програм і проектів сталого

розвитку сільськогосподарського виробництва та обґрунтуванні ринкової стратегії розвитку організаційно-правових форм господарювання.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною працею. Усі наукові результати дослідження отримані автором особисто. У роботі викладено авторський підхід до вивчення проблеми конкурентоспроможності виробництва в АПК та обґрунтовано шляхи її вирішення.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і практичні результати дисертаційного дослідження оприлюднено на науково-практичних конференціях: “Аграрна реформа та розвиток інфраструктури аграрного ринку” (м. Тернопіль, ТАНГ, 2001 р.), “Сучасний стан і перспективи розвитку обліку, контролю та аналізу в Україні” (м. Чортків, Інститут підприємництва і бізнесу ТАНГ, 2001 р.), “Організація аграрного ринку в регіоні” (м. Тернопіль, ТАНГ, 2002 р.), “Україна в умовах ринкової трансформації економіки і сучасних форм господарювання” (м. Чортків, Інститут підприємництва і бізнесу ТАНГ, 2002 р.), “Село на перехресті доріг: 2002 – 2003 рр.” (м. Заліщики, Аграрний коледж ім. Є. Храпливого, 2003 р.).

Публікації. За результатами виконаних досліджень опубліковано 15 наукових праць, у тому числі 6 у фахових виданнях. Загальний обсяг публікацій – 6,35 друк. арк., що належать особисто автору, з них у фахових виданнях – 2,7 друк. арк.

Структура і обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 256 найменувань на 20 сторінках, 9 додатків на 35 сторінках. Основний зміст роботи викладений на 178 сторінках, містить 49 таблиць на 22 сторінках, 6 рисунків на 8 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі “**Теоретичні основи конкурентоспроможності виробництва в АПК**” викладено сутність та еволюційний розвиток конкуренції і конкурентоспроможності, доведено об’єктивну необхідність її підвищення, розкрито основні види, форми і методи конкурентної боротьби, обґрунтовано методичні засади оцінки конкурентоспроможності виробництва в АПК.

На основі вивчення та узагальнення літературних джерел автором визначено, що конкуренція є цивілізованою, легалізованою формою боротьби за існування і одним з найдієвіших механізмів відбору та регулювання у ринковій економіці. Вона – основний рушійний елемент ринку, який розвивається на законах попиту і пропозиції та служить кращому забезпеченню ринку товарами, а також важлива рушійна сила розвитку економічної системи, складова її господарського механізму та об’єктивний економічний закон розвинутого товарного виробництва.

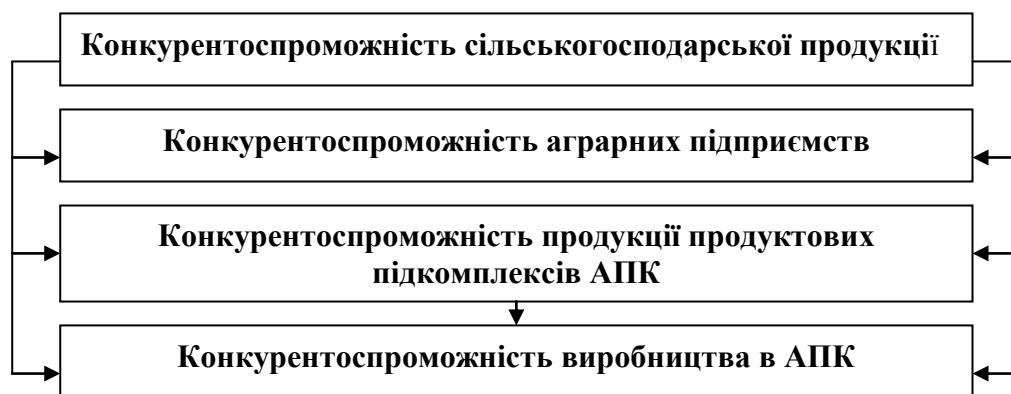
Конкурентоспроможність виробництва в АПК характеризується сукупністю показників функціонування галузей і діяльності виробничих

структур, що визначають їх стабільний розвиток і успіх у конкурентній боротьбі на внутрішньому та зовнішньому ринках. Вона оцінюється рівнем конкурентоспроможності окремих його підприємств і їх продукції.

Конкурентоспроможність підприємства – це комплексна порівняльна його характеристика, що відображає ступінь переваги сукупності показників оцінки діяльності підприємства, котрі визначають його успіх на певному ринку за певний проміжок часу щодо сукупності показників підприємств-конкурентів.

Конкурентоспроможність продукції – це порівняльна характеристика, яка визначає відмінність аналізованої продукції від аналогів конкурента і містить комплексне оцінювання сукупності її властивостей щодо виявлених вимог ринку чи якостей іншого товару.

Між категоріями конкурентоспроможності продукції, підприємства і виробництва в АПК існують взаємозв'язок і взаємозалежність (рис.1). Основою цього зв'язку є конкурентоспроможність продукції. У загальному вигляді вона прямо пропорційна якості й обернено пропорційна ціні та залежить від кон'юнктури ринку.

Рис.1. Структурно-логічна послідовність комплексної оцінки конкурентоспроможності виробництва в АПК

Конкурентоспроможність підприємства визначається співвідношенням його доходів до витрат. Коефіцієнт співвідношення характеризує здатність підприємства до виживання і повинен перевищувати одиницю, що означає прибуткову діяльність суб'єкта конкуренції. Чим вища величина коефіцієнта, тим міцніші позиції підприємства на ринку.

Оцінка можливості ведення конкурентної боротьби визначається конкурентним статусом (КС) підприємства, що комплексно враховує (в межах від нуля до одиниці) рівень ресурсного забезпечення, готовність підприємства до реалізації стратегічних цілей і завдань, ступінь освоєння ним потенційних можливостей, сприятливість умов зовнішнього середовища для створення та підтримки конкурентних переваг. При значеннях: $0 < КС < 0,4$ – слабка позиція; $0,5 < КС < 0,7$ – середня позиція; $0,8 < КС < 1,0$ – достатньо сильна позиція підприємства.

Інтенсивність конкуренції виробництва в АПК характеризується середнім квадратичним значенням від добутку показників середнього рівня

рентабельності і темпу зростання обсягів товарної продукції.

У контексті формування методичних засад дослідження проблеми автором запропоновано здійснювати оцінку впливу зовнішнього середовища ($I_{зс}$) на зміну конкурентоспроможності виробництва на основі використання показників попиту на продукцію (K_1), умов конкуренції (K_2) і ресурсного забезпечення (K_3) з врахуванням їх значущості та прогнозних змін:

$$I_{зс} = K_1 \times K_2 \times K_3. \quad (1)$$

Для комплексного оцінювання конкурентоспроможності виробництва на підприємствах АПК пропонується використання таких груп показників: ефективності виробництва; фінансового стану підприємства; конкурентного потенціалу підприємства; ефективності збуту та просування продукції; соціальної ефективності; екологічності виробництва, конкурентоспроможності продукції та іміджу підприємства.

Прогнозування конкурентоспроможності виробництва на підприємствах АПК доцільно здійснювати на основі використання показника їх перспективного конкурентного статусу ($K_{Cп}$), що визначається шляхом коригування фактично досягнутого рівня ($K_{Cф}$) на можливі зміни внутрішнього потенціалу ($I_{вп}$) та зовнішнього середовища ($I_{зс}$):

$$K_{Cп} = K_{Cф} \times I_{вп} \times I_{зс}. \quad (2)$$

З метою створення нормального конкурентного середовища для всіх партнерів АПК, необхідно сформувати механізм підвищення їх конкурентоспроможності, що складається з господарського – для створення системи умов і відносин регулювання виробництва, розподілу, обміну та споживання (нагромадження) й економічного механізму, котрий включає сукупність методів і засобів впливу на зростання виробництва та підвищення його ефективності (рис. 2).

Рис.2. Структура механізму підвищення конкурентоспроможності підприємств АПК

Для визначення критерію конкурентоспроможності доцільно використовувати два основні підходи – структурний і функціональний. Згідно зі структурним підходом оцінити становище можна за рівнем монополізації галузі, тобто за концентрацією виробництва, капіталу і бар'єрів для підприємств, що входять у галузевий ринок. Згідно з функціональним методом конкурентоспроможнішими є формування, де найкраще організовані виробництво та збут продукції, ефективне управління фінансами.

Таким чином, комплексне дослідження проблем конкурентоспроможності виробничих формувань АПК дає можливість максимально використовувати їх стратегічний потенціал.

У другому розділі “**Оцінка конкурентоспроможного середовища і рівня конкурентоспроможності виробництва в АПК**” показано результати економічної оцінки чинників конкурентних переваг підприємств, проведено оцінку ресурсного потенціалу конкурентоспроможності та рівня його використання, здійснено діагностику фінансово-економічного стану і конкурентоспроможності підприємницьких структур.

Дослідженням зовнішніх і внутрішніх чинників конкурентного середовища в АПК встановлено, що в Україні відбувається процес формування відповідної законодавчої бази, необхідної для реалізації комплексу заходів щодо попередження надмірної його монополізації, а також для заохочення конкуренції як економічного механізму саморегулювання.

Важливим чинником конкурентних переваг виробництва в АПК є реформування земельно-майнових відносин, що сприяє підвищенню відповідальності та зацікавленості селян у кінцевих результатах господарювання.

На основі дослідження виявлено, що в даний час система регулювання міжгалузевих економічних взаємовідносин в агропромисловому комплексі функціонує неефективно. Проблему конкурентоспроможності виробництва в АПК становить порушення еквівалентного збалансованого міжгалузевого цінового обміну між промисловістю і сільським господарством, яке супроводжується переважаючим зростанням у динаміці цін на матеріально-технічні ресурси в порівнянні зі зростанням цін на сільськогосподарську продукцію.

Проведений аналіз показує, що за останні 10 років темпи зростання цін, наприклад, на трактори в середньому випереджали зростання цін на зерно в 6,2 раза, а на м'ясо великої рогатої худоби – в 12,9 раза. Підвищення цін на дизельне паливо і бензин переважало зростання цін на зерно відповідно в 15 та 6 разів. Підраховано, що в цілому по Україні за рахунок диспаритету цін лише стосовно дизпалива з сільського господарства додатково вилучено майже 5 млрд. грн. і стосовно бензину – 2,5 млрд. грн.

Встановлено, що у результаті диспаритету цін погіршилася структура матеріально-грошових витрат на виробництво сільськогосподарської продукції, потенційно зростає собівартість продукції, відповідно знижується

прибутковість виробництва і рівень матеріального стимулювання результатів господарювання. У динаміці спостерігається зниження фондівдачі, зростає трудомісткість і матеріаломісткість виробництва, тобто погіршується конкурентоспроможність сільського господарства.

Дослідженням виявлено необ'єктивний розподіл кінцевого доходу серед учасників кооперованого виробництва і переробки сільськогосподарської продукції в усіх продуктивних підкомплексах АПК. При існуючому ціноутворенні на кінцеву продукцію сільськогосподарські підприємства позбавлені можливості отримувати частину прибутку від її реалізації, оскільки не враховується особливість аграрного виробництва – низька оборотність обігових коштів. Наприклад, при вирощуванні озимої пшениці період обігу оборотних засобів дорівнює 0,85 року, при виготовленні пшеничного борошна – 0,083 року, а при випіканні хліба – близько 0,005 року. Економічний аналіз структури витрат на всіх технологічних стадіях виробництва хлібопродуктів показує, що у процесі проходження від виробника зерна до споживача хліба відбувається значне зростання ціни: вже на виході з борошномельного підприємства середня ціна закупленого зерна зростає у 1,4 раза, на виході продукту з хлібокомбінату – у 2,9 раза і в магазині – у 3,5 раза.

У процесі економічного аналізу виявлено, що у молокопродуктовому підкомплексі АПК Тернопільської області на кожній тонні виробленого сиру твердого переробні підприємства одержали в 1996–2001 рр. у середньому по 1192 грн. прибутку, 75,2% яких мали б належати виробникам молочної сировини відповідно до їх вкладу у досягнення кінцевого результату. Фактично ж сільськогосподарські підприємства мали від виробництва молока збитковість на рівні 62,3% внаслідок наявності диспаритету цін на сировину і кінцеву продукцію її переробки. Все це створює умови зниження конкурентоспроможності аграрного виробництва.

Дослідженням факторіальних чинників впливу з'ясовано, що недостатній розвиток матеріально-технічної бази аграрних формувань стримує зростання конкурентоспроможності виробництва.

Знижується конкурентоспроможність земельних ресурсів сільськогосподарського призначення внаслідок високого рівня розораності та еродованості сільськогосподарських угідь, погіршення агрономічних якостей землі на основі зниження вмісту гумусу в ґрунті, скорочення землі в обробітку в розрахунку на одного жителя України.

Економічний аналіз показує, що з другої половини 90-х років допускається постійне зменшення внесення мінеральних та органічних добрив під посіви сільськогосподарських культур, скорочується вапнування кислих і гіпсування солонцевих ґрунтів, через що аграрне виробництво не отримує потенційно можливих урожаїв.

Виявлено, що рівень конкурентоспроможності аграрного виробництва в значній мірі залежить від структури посівних площ. У Тернопільській області найбільш конкурентоспроможними сільськогосподарськими

культурами є зернові й овочеві, що дають з гектара відповідно по 211,4 та 277,3 грн. прибутку при рівні рентабельності 65,6% та 25,9%. В цілому по Україні висококонкурентними культурами є зернові, соняшник і картопля, що дають відповідно по 206,8, 196,0 та 250,3 грн. прибутку з гектара при рівні рентабельності 62,3, 52,2 та 13,2%.

Конкурентоспроможність виробництва в АПК визначається якісним і продуктивним потенціалом його працівників. Проведене дослідження виявило ситуацію погіршення стану сільського трудового потенціалу: не припиняється вплив із села найбільш дієздатної частини населення, зменшується загальна кількість сільських жителів; з одного боку, зменшується кількість дітей, підлітків та осіб працездатного віку, з іншого – зростає чисельність пенсіонерів. Це свідчить про старіння сільського населення України й обмеження демографічних передумов демовідтворювальних процесів у сільській місцевості. Сільськогосподарська праця залишається низькомеханізованою і важкою та найнижче оплачуваною. Фондозабезпеченість сільськогосподарського виробництва України становить лише 442 к.с. на 100 га ріллі, а енергоозброєність працюючого – 33,6 к.с., що в 4–6 разів менше, ніж у розвинутих країнах.

Проведений аналіз динаміки показників конкурентоспроможності продукції аграрного сектора економіки України (табл.1) виявив у сфері виробництва продукції АПК і збуту її на ринок позитивні зрушення останніх років порівняно з кризовим періодом 90-х років минулого століття.

Таблиця 1

Динаміка показників конкурентоспроможності продукції аграрного сектора економіки України

Показник	Роки				2002 р. до 1999 р., %
	1999	2000	2001	2002	
Виробництво валової продукції, млн. грн.	50736	55690	61398	62106	122,4
Зовнішньоторговельний обіг продукції АПК, млн. дол. США	2524	2576	3295	3835	151,9
Експортовано продукції АПК, млн. дол.	1538	1582	2063	2634	171,2
Імпортовано продукції АПК, млн. дол.	986	994	1233	1201	121,8
Зовнішньоторговельне сальдо, млн. дол.	552	588	830	1432	259,0

Економічна діагностика виробничих формувань АПК виявила погіршення показників фінансово-економічного стану аграрних підприємств України в порівнянні з їх нормативними значеннями, що свідчить про наявні проблеми конкурентоспроможності виробництва в АПК.

У третьому розділі **“Організаційно-економічний механізм підвищення конкурентоспроможності виробництва в АПК”** розглянуто питання інноваційно-інвестиційного забезпечення інтенсифікації і

розширеного відтворення виробництва, формування повноцінної ринкової інфраструктури, удосконалення міжгалузевих економічних відносин, державного регулювання і підтримки конкурентоспроможного розвитку виробництва в АПК.

Проведене дослідження підтверджує, що підвищення конкурентоспроможності виробництва в АПК найбільш доцільно здійснювати на інтенсивній основі – технічному і технологічному його удосконаленні, шляхом запровадження системи машин для комплексної механізації усіх технологічних процесів, що сприяє зростанню продуктивності праці, зменшенню втрат продукції і зниженню її собівартості. Розрахунками встановлено, що для сільськогосподарського виробництва в розрахунку на 1000 га ріллі (при критерії – мінімум витрат) необхідно в середньому 17,4 трактора, з них 10, або 57,5% – гусеничні, відповідно 42,5% – колісні трактори. Максимальна потреба в тракторах (при критерії – виконання механізованих робіт в оптимальні терміни) становить 31,4 трактора, з яких 49,4% – гусеничні трактори, а 50,6% – колісні. В цілому по Україні до 2010 р. енергетичні потужності повинні зрости до 890 к. с. в розрахунку на 1000 га сільськогосподарських угідь, трактори – до 23 шт. на 1000 га ріллі, зернозбиральні комбайни – до 12 шт. на 1000 га зернових. У структурі основних фондів виробничого призначення прогнозованого періоду зросте до 19% питома вага активної їх частини – технічних засобів, що сприятиме підвищенню рівня продуктивності праці, ресурсозбереженню і зниженню собівартості продукції.

Підвищення конкурентоспроможності галузей АПК у значній мірі залежить від ефективного збуту їх продукції. Для прискорення обороту сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства та полегшення інтеграції сільського господарства в міжнародний торговий простір пропонується створення повноцінного ринку на базі біржової системи, що спирається на низові ланки – торгові доми, пайовиками яких у районах можуть стати товаровиробники, районні споживачі-переробники, торгово-закупівельні організації, елеватори, нафтобази, транспортні організації, банки, інші представники районної інфраструктури, міські регіональні структури, включаючи брокерські контори регіональних і центральних бірж. Обов'язковими учасниками торгових домів є представники районних органів самоврядування і районних сільгоспуправлінь.

Структура організації передбачає: взаємозв'язок бірж, що діють в аграрній сфері, через інформаційні обміни та координації торгів у режимі реального часу з урахуванням регіональних особливостей і спеціалізації; створення гарантійного товарного та фінансового механізму стимулювання учасників сільськогосподарського ринку для проведення торгів безпосередньо в сільських районах за правилами, котрі визначають торгові доми; участь держави у створенні, функціонуванні та розвитку біржового

сільськогосподарського ринку через структури Міністерства аграрної політики України.

Українська аграрна біржа організовує єдину інформаційну систему, що функціонує через уніфіковані засоби та правила зв'язку, з концентрацією інформації безпосередньо від торгових домів і регіональних бірж на спеціалізовані представництва (філіали) та центральну (аграрну) біржу. Міністерство аграрної політики та його підрозділи мають доступ до інформаційної біржової системи для здійснення своїх функцій аналізу, регулювання і контролю.

Розв'язання проблем маркетингу товарних ринків пропонується здійснювати на основі організації мережі маркетингово-збутових центрів, інтегрованих у регіональній (обласній) системі ринкової інфраструктури: обласного маркетингово-збутового центру, районних (міжрайонних) маркетингово-збутових центрів-відділів маркетингу (збуту), суб'єктів господарювання, що дасть можливість одержувати значну економію коштів на проведення маркетингових заходів і стратегічно правильно та своєчасно орієнтувати виробництво на ринкові потреби.

Пропонується механізм вирівнювання можливостей виробництва в сільському господарстві та інших галузях економіки на основі використання концепцій: паритету доходу – питома вага прибутку в ціні на сільськогосподарську продукцію має бути такою, як і в інших галузях економіки; паритету віддачі ресурсів – сільське господарство повинно забезпечувати таку ж ефективність використання ресурсів, як і несільськогосподарські галузі економіки.

Комплексне забезпечення паритету цін включає: застосування гарантованих мінімальних цін (цін підтримки) на продукцію у межах визначених її квот; фінансові товарні інтервенції (купівля чи продаж товару залежно від рівня кон'юнктури цін на ринку); дотації і компенсації на сільськогосподарську продукцію; державне регулювання цін на продукцію природних монополій та інші види матеріально-технічних ресурсів і послуги для сільського господарства; лізинг сільськогосподарської техніки; пільгове оподаткування та кредитування сільського господарства; квотування і митне регулювання експорту й імпорту сільськогосподарської продукції.

Для формування раціонального економічного середовища в АПК, підвищення конкурентоспроможності аграрних формувань пропонуються розробки з удосконалення системи ціноутворення у міжгалузевих відносинах між виробництвом, заготівлею і переробкою сільськогосподарської продукції за рахунок використання концепції ціни виробництва, обчисленої за нормою прибутку з урахуванням попиту і пропозиції на продукцію відповідних галузей та з обов'язковим врахуванням оборотності обігових засобів, з тим, щоб забезпечувати відшкодування нормативних витрат, а також однакові прибутки на одиницю ресурсів.

З метою підвищення конкурентоспроможності виробництва в АПК пропонується запровадити механізм державної підтримки аграрного

виробництва за рахунок використання пільгового оподаткування, цінового регулювання паритетного розвитку, пільгового кредитування, дотування виробництва, стимулювання інновацій тощо. Передбачено використовувати прямі дотації сільському господарству через механізм цін відтворення, котрий охоплює усі вартісні складові відтворювального процесу, за рахунок яких сільськогосподарські виробники можуть здійснювати нормальне відтворення, з темпами оновлення й розвитку, не нижчими від прогнозних.

Необхідно законодавчо посилити регулюючий вплив держави на формування цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників за рахунок введення паритетних цін або цін відтворення, що включають у себе: повну собівартість, середню норму прибутку, віднесу на середньорічну вартість авансованого капіталу в основних і оборотних виробничих фондах, включаючи вартість землі.

Важливим напрямком підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств є прямі дотації сільському господарству. За умови незабезпечення ринкової ціни на рівні відтворювальної різниці доплачується товаровиробнику з бюджету, де має бути створено відповідний фонд підтримки і стабілізації доходів сільськогосподарських товаровиробників незалежно від форм їх власності та господарювання.

Пропонується механізм державного регулювання інноваційного процесу як засобу підвищення конкурентоспроможності виробництва, що передбачає необхідність виконання таких основних заходів: акумулювати засоби на наукові дослідження та інновації шляхом концентрації ресурсів і механізмів перерозподілу бюджетних коштів, а також за рахунок формування спеціальних резервів; сформулювати єдиний технологічний простір, що забезпечує сумісність нововведень і координувати інноваційну діяльність шляхом визначення загальних стратегічних орієнтирів інноваційної політики; стимулювати інновації шляхом заохочення конкуренції, фінансових субсидій, пільг учасникам інноваційного процесу, державного страхування інноваційного ризику, а також "інноваційного тиску" на суб'єкти господарювання, введенням санкцій за використання застарілої технології; створити правову базу інноваційного процесу через формування необхідного законодавства і реально чинних механізмів його функціонування.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і обґрунтовано нові підходи щодо вирішення наукових проблем і розробки практичних рекомендацій з підвищення конкурентоспроможності виробництва в АПК. Результати дослідження дають підстави для наступних висновків.

1. Конкурентоспроможність – найважливіший показник оцінки виробництва, галузей, структур і продукції АПК на ринку. За допомогою комплексної порівняльної характеристики відповідної сукупності оціночних показників вона відображає ступінь переваги над конкурентами, розвивається на законах попиту і пропозиції, служить кращому забезпеченню

ринку товарами, є одним з найдієвіших механізмів відбору і регулювання у ринковій економіці.

2. З метою комплексного оцінювання конкурентоспроможності виробництва в АПК пропонується використовувати метод інтегральної оцінки, що враховує два критерії: ступінь задоволення потреб споживача і рівень ефективності виробництва. Для обґрунтування перспективних можливостей конкурентоспроможності рекомендується визначати стратегічний потенціал та конкурентний статус виробництва.

3. Позитивними чинниками наявного конкурентного середовища виробництва в АПК є: процес формування відповідної законодавчої бази, необхідної для реалізації комплексу заходів щодо попередження надмірної його монополізації, а також для заохочення конкуренції як економічного механізму саморегулювання; реформування земельно-майнових відносин, що сприяє підвищенню відповідальності та зацікавленості селян у кінцевих результатах господарювання.

4. Стримуючими чинниками конкурентоспроможності аграрного виробництва є: порушення еквівалентного збалансованого міжгалузевого цінового обміну між промисловістю і сільським господарством, яке супроводжується переважаючим зростанням у динаміці цін на матеріально-технічні ресурси порівняно зі зростанням цін на сільськогосподарську продукцію, відповідним зростанням собівартості продукції, зниженням прибутковості виробництва і рівня матеріального стимулювання результатів господарювання; недостатній розвиток матеріально-технічної бази аграрних формувань; абсолютне та відносне зниження продуктивного потенціалу земельних угідь; погіршення кількісного і якісного стану сільського трудового потенціалу; зниження рівня інтенсивності та ефективності інтенсифікації агропромислового виробництва; погіршення абсолютних коефіцієнтів і показників фінансово-економічного стану аграрних підприємств України; низький рівень конкурентоспроможності галузей сільського господарства.

5. Підвищення конкурентоспроможності виробництва в АПК найдоцільніше здійснювати на інтенсивній основі – технічному і технологічному його удосконаленні, шляхом запровадження системи машин для комплексної механізації усіх технологічних процесів, збільшення внесення органічних і мінеральних добрив на науковій основі, оптимізації структури виробничих ресурсів, що сприяє ресурсозбереженню, зростанню продуктивності праці, зменшенню втрат продукції і зниженню її собівартості.

6. Зростанню конкурентоспроможності продукції на ринку, прискоренню її обороту сприятиме розроблена модель повноцінної ринкової інфраструктури на основі біржової системи, що спирається на низові ланки – торгові дома, пайовиками яких у районах можуть стати товаровиробники, районні споживачі-переробники, торгово-закупівельні організації, елеватори, нафтобази, транспортні організації, банки, мережа регіональних маркетингово-збутових центрів, інші представники районної і міської

інфраструктури, включаючи брокерські контори регіональних та центральних бірж.

7. З метою формування раціонального економічного середовища для підвищення конкурентоспроможності виробництва в АПК пропонується механізм удосконалення системи ціноутворення у міжгалузевих відносинах між сферами виробництва, заготівлі та переробки сільськогосподарської продукції на основі використання концепції ціни виробництва, що включає норму прибутку, враховує оборотність обігових засобів, забезпечує відшкодування нормативних витрат, а також однакові прибутки на одиницю ресурсів.

8. Підвищення конкурентоспроможності виробництва в АПК вимагає державної підтримки аграрного виробництва. Рекомендується використовувати прямі дотації сільському господарству через механізм цін, котрий охоплює усі вартісні складові відтворювального процесу, забезпечує прогнозовані темпи оновлення і розвитку виробництва.

9. Для підвищення конкурентоспроможності запропоновано використовувати інноваційну модель розвитку виробництва в АПК, що передбачає формування на державному рівні механізму фінансової підтримки впровадження досягнень науково-технічного прогресу, спрямованого, з одного боку, на стимулювання безпосередньо інноваційних процесів, а з іншого – на створення сприятливого економічного клімату для новаторської діяльності, що в сукупності забезпечить підвищення конкурентоспроможності виробництва в АПК.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у фахових виданнях

1. Бидик А. Г. Аграрно-промислово-фінансові групи // Вісник ТАНГ. – 2001. – Випуск 13. – С. 37–39.
2. Бидик А. Г. Визначення стратегічного потенціалу конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств // Економіка АПК. – 2002. – № 4. – С. 105–110.
3. Бидик А. Г. Аналіз і оцінка конкурентоспроможності підприємства // Наукові записки. Зб. наукових праць кафедри економічного аналізу ТАНГ. – 2002. – Випуск 11. – Частина 1. – Тернопіль: Економічна думка. – С. 161–164.
4. Бидик А. Г. Інноваційно-інвестиційне забезпечення конкурентоспроможного розвитку підприємства // Вісник ТАНГ. – 2002. – Випуск 6. – С. 96–99.
5. Бидик А. Г. Розвиток конкуренції в умовах боротьби з монополізмом // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. – Серія: Економіка. – 2002. – № 10. – С. 44–45.

6. Бидик А. Г. Підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва // Економіка АПК. – 2003. – № 6. – С.115–121.

Публікації в інших наукових виданнях

7. Бидик А. Г. Сутність та основні етапи науково-технічного прогресу (НТП) / Інноваційна діяльність. За ред. Гладича Б. Б., Стельмащука А. М. Навчальне видання. – Тернопіль: Економічна думка. – 2000. – С. 77–79.

8. Бидик А. Г. Проблеми управління інформаційними технологіями / Інноваційна діяльність. За ред. Гладича Б. Б., Стельмащука А. М. Навчальне видання. – Тернопіль: Економічна думка. – 2000. – С. 112–114.

9. Бидик А. Г. Ризик конкуренції інноваційних підприємств / Інноваційна діяльність. За ред. Гладича Б. Б., Стельмащука А. М. Навчальне видання. – Тернопіль: Економічна думка. – 2000. – С. 119–120.

10. Бидик А. Г. Компоненти трудового потенціалу та їх вплив на ефективність виробництва // Наукові записки за матеріалами Всеукраїнської науково–практичної конференції на тему “Сучасний стан та перспективи розвитку обліку, контролю та аналізу в Україні”, присвяченої 5-річчю заснування Чортківського інституту підприємництва та бізнесу ТАНГ. – Чортків. – 2001. – С. 70–73.

11. Бидик А. Г. Агропромислово-фінансові групи / Аграрний сервіс (організаційно-технічний аспект). За ред. Гладича Б. Б., Данильченка М. Г., Стельмащука А. М. Навчальне видання. – Тернопіль: Економічна думка. – 2001. – С. 37–44.

12. Бидик А. Г. Структурна характеристика бізнес-плану / Аграрний сервіс (організаційно-технічний аспект). За ред. Гладича Б. Б., Данильченка М. Г., Стельмащука А. М. Навчальне видання. – Тернопіль: Економічна думка. – 2001. – С. 93–118.

13. Бидик А. Г. До питання конкурентоспроможності підприємств // Наукові записки за матеріалами науково-практичної конференції “Україна в умовах ринкової трансформації економіки і сучасних форм господарювання”. – Чортків. – 2002. – С. 10–13.

14. Бидик А. Г. Забезпечення конкурентоспроможності на всіх фазах життєвого циклу підприємства // Ефективна аграрна економіка. – 2002. – № 1. – С. 26–30.

15. Бидик А. Г. До питання щодо конкурентоспроможності продукції та її значення для підприємницької діяльності // Ефективна аграрна економіка. – 2003. – № 3. – С. 38–46.

АНОТАЦІЯ

Бидик А. Г. Підвищення конкурентоспроможності виробництва в АПК. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.07.02 – економіка сільського господарства і АПК. – Тернопільська академія народного господарства Міністерства освіти і

науки України. – Тернопіль, 2004.

У дисертації уточнено сутність поняття “конкурентоспроможність виробництва в АПК”. Доведено об’єктивну необхідність підвищення конкурентоспроможності виробництва в АПК. Визначено основні види, форми і методи конкурентної боротьби. Уточнено методичні засади оцінки конкурентоспроможності виробництва в АПК. Проведено оцінку конкурентного середовища, ресурсного потенціалу і рівня конкурентоспроможності виробництва в АПК. Здійснено економічну діагностику фінансово-економічного стану і конкурентоспроможності виробничих структур АПК. Проаналізовано рівень ефективності та конкурентоспроможності виробництва продукції АПК. Розроблено економічний механізм підвищення конкурентоспроможності виробництва в АПК. Визначено напрямки інноваційно-інвестиційного забезпечення інтенсифікації і розширеного відтворення виробництва в АПК. Обґрунтовано розвиток повноцінної ринкової інфраструктури в АПК. Удосконалено міжгалузеві економічні відносини в АПК. Встановлено напрямки державного регулювання і підтримки конкурентоспроможного розвитку виробництва в АПК.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентна боротьба, конкурентне середовище, агропромислове виробництво, ринкова економіка, державне регулювання, інноваційна діяльність.

АННОТАЦИЯ

Быдик А. Г. Повышение конкурентноспособности производства в АПК. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.07.02 – экономика сельского хозяйства и АПК. – Тернопольская академия народного хозяйства Министерства образования и науки Украины. – Тернополь, 2004.

В диссертации уточнена сущность понятия «конкурентноспособность производства в АПК». Доказана объективная необходимость ее повышения, раскрыты основные виды, формы и методы конкурентной борьбы. Обоснованы принципы оценки конкурентноспособности производства в АПК. Осуществлена экономическая диагностика финансово-экономического состояния и конкурентноспособности производственных структур. Разработан организационно-экономический механизм повышения конкурентноспособности производства в АПК.

Определены направления инновационно-инвестиционного обеспечения интенсификации, расширенного воспроизводства и развития полноценной рыночной инфраструктуры в АПК. Усовершенствованы межотраслевые экономические отношения в АПК, направления государственного регулирования и поддержки конкурентноспособного развития производства.

Установлено, что конкурентноспособность является основным движущим элементом рынка, который развивается соответственно законам

спроса и предложения, служит лучшему насыщению рынка товарами.

Показано, что интегральная, комплексная оценка конкурентноспособности производства в АПК реализуется с помощью метода, учитывающего два критерия: степень удовлетворения потребностей потребителя и уровень эффективности производства. Расчет перспективных возможностей конкурентноспособности производства осуществляется с помощью метода разниц, метода рангов и метода баллов, а также других, на основе которых определяется его "стратегический потенциал" и "конкурентный статус".

Определены положительные факторы существующей конкурентной среды производства в АПК: процесс формирования соответствующей законодательной базы, необходимой для реализации комплекса мероприятий относительно предупреждения чрезмерной монополизации рынка, а также для стимулирования конкуренции как экономического механизма саморегулирования; реформирование земельно-имущественных отношений, способствующее повышению ответственности и заинтересованности сельскохозяйственных товаропроизводителей в конечных результатах труда.

Выявлено, что сдерживающими факторами конкурентноспособности аграрного производства являются: нарушение эквивалентного сбалансированного межотраслевого ценового обмена между промышленностью и сельским хозяйством; недостаточное развитие материально-технической базы аграрных формирований; абсолютное и относительное снижение продуктивного потенциала земельных угодий; ухудшение количественного и качественного состояния сельского трудового потенциала; снижение уровня интенсивности и эффективности интенсификации агропромышленного производства; ухудшение абсолютных коэффициентов и показателей финансово-экономического состояния аграрных предприятий Украины; низкий уровень конкурентноспособности отраслей сельского хозяйства.

Предложены пути интенсификации сельскохозяйственного производства, предусматривающие техническое и технологическое его усовершенствование на научной основе.

Доказано, что повышению конкурентноспособности продукции на рынке, ускорению ее обращения способствует создание полноценной рыночной инфраструктуры на основе биржевой системы, опирающейся на низовые звенья – торговые дома, паевиками которых в районах могут стать товаропроизводители, районные потребители-переработчики, торгово-закупочные организации, элеваторы, нефтебазы, транспортные организации, банки, сеть региональных маркетингово-сбытовых центров, другие представители районной и городской инфраструктуры, включая брокерские конторы региональных и центральных бирж.

С целью формирования рациональной экономической среды для повышения конкурентноспособности производства в АПК внесены предложения по усовершенствованию системы ценообразования в

межотраслевых отношениях между производством, заготовками и переработкой сельскохозяйственной продукции на основе использования концепции цены производства, включающей норму прибыли, что учитывает оборотность оборотных средств, обеспечивает возмещение нормативных затрат, а также одинаковую прибыль на единицу ресурсов.

Предложен механизм государственной поддержки аграрного производства, предусматривающий прямые дотации сельскому хозяйству с использованием цен воспроизводства.

Разработана инновационная модель развития производства в АПК, предусматривающая создание благоприятного экономического климата для новаторской деятельности и стимулирования инновационных процессов.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентная борьба, конкурентная среда, агропромышленное производство, рыночная экономика, государственное регулирование, инновационная деятельность.

ANNOTATION

Bydyk A. H. Rising of production competitiveness in agrarian-industrial complex. – Manuscript.

This dissertation for the scientific degree of Candidate of Economic sciences of specialty 08.07.02 – economy of agriculture and agrarian-industrial complex. – Ternopil Academy of National Economy. – Ternopil, 2004.

The main point of the concept of “competitiveness in agrarian-industrial complex” were specified in the dissertation. The objective necessity of rising of the competitiveness of production in agrarian-industrial complex were proved. The main types, forms and methods of competition were determined. Methodical principles of the estimation of competitiveness of production in agrarian-industrial complex were specified. The estimation of competitive environment of resource potential and of the level of competitiveness of production in agrarian-industrial complex were carried out. The economical diagnostics of financial-economic state and competitiveness of productive structures of agrarian-industrial complex were accomplished. The level of the efficiency and competitiveness of the output production of agrarian-industrial complex was analyzed. The economic mechanism of rising of production competitiveness in agrarian-industrial complex was elaborated. The directions of innovation-investment providing of intensification and extend reproduction of production in agrarian-industrial complex were determined. The development of full-fledged market infrastructure in agrarian-industrial complex was grounded. Transsectoral economic relations in agrarian-industrial complex were perfected. The directions of state regulation and support of competitive development of production in agrarian-industrial complex were ascertained.

Keywords: competitiveness, competition, competitive environment, agricultural production, market economy, state regulation, innovation activity.

